

Uldis Neiburgs

JAUNI FAKTI PAR LATVIEŠIEM EBREJU GLĀBĒJIEM VĀCU OKUPĀCIJAS LAIKĀ

Saskaņā ar jaunākajiem vēsturnieku pētījumiem vismaz 472 Latvijas iedzīvotāji piedalījās savu ebreju tautības līdzpilsoņu glābšanā nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā, ļaujot ap 400–450 ebrejiem pārdzīvot holokaustu. 32 ebreju glābējus pašus skāra nacistu represijas, bet astoņi gāja bojā ieslodzījumā. Līdz šim 65 Latvijas iedzīvotājiem – ebreju glābējiem ir piešķirts Izraēlas *Yad Vashem* centra Jeruzalemē goda tituls “Taisnīgais starp tautām”.¹

Mūsdienās par daudziem gadījumiem zinām tikai glābto cilvēku vai viņu glābēju vārdus, jo, trūkstot arhīvu dokumentiem un aizejot pēdējiem aculieciniekiem, notikušo restaurēt kļūst arvien grūtāk. Turklāt, muzeja “Ebreji Latvijā” ilggadējā vadītāja Marģera Vestermaņa vārdiem runājot, arī līdz šim veiktā ebreju glābšanas gadījumu uzskaitē “uzskatāma par nepilnīgu, jo lielākā daļa glābēju un izglābto mirusi, neatstājot par sevi nekādu ziņu. Bieži zināms glābējs, bet izglābto personālijas pagaisušas, savukārt apmēram 100 gadījumos fiksēts tikai izglābtā vārds.”² Tāpēc svarīgi ir neaizmirst nevienu no viņiem un apzināt visus iespējamus vēstures avotus par ebreju glābšanu nacionālsociālistiskās Vācijas okupētajā Latvijā.

Par kādas ebreju sievietes laimīgu izglābšanos no nacistu vajāšanām Rīgā stāsta līdz šim nepublicēta Latvijas Universitātes ģermāņu filoloģijas studentes Jentas Justines Levins liecība “Latviešu izturēšanās pret žīdiem vācu okupācijas laikā”,³ kas sniegta pēc Otrā pasaules kara trimdā Vācijā izveidotajai Latviešu Centrālajai komitejai. Šis apjomā nelielais – nepilnas trīs lappuses garais, bet virkni jaunu faktu vēstošais dokuments glabājas starp Latvijas ārkārtējā sūtņa un pilnvarotā ministra Šveicē un pastāvīgā delegāta Tautu Savienībā Ženēvā Jūlija Feldmaņa (1889–1953) dokumentu kolekcijas materiāliem Hūvera institūta arhīvā Stenfordā ASV.⁴

J. J. Levins stāsts parāda dažādu Latvijas sabiedrības slāņu pārstāvju nesavtīgo rīcību un uzupurēšanos, dodot patvērumu šai ebreju sievietei, un vienlaikus iezīmē daudzās grūtības un briesmas, kādas nācās pārvarēt viņai un viņas glābējiem. Dokumentā minēti arī līdz šim maz zināmi fakti par nacionālo pretošanās kustību nacistu okupācijas laikā, raksturotas latviešu–ebreju attiecības starpkaru posmā, kā arī iezīmēta latviešu trimdas pārstāvniecības noraidošā

attieksme pret 1947. gadā Vācijā izdoto holokaustu pārdzīvojušā Maksa Kaufmana grāmatu “Ebreju iznīcināšana Latvijā”, kuras saturs un tajā aprakstīto notikumu interpretācija ir pretrunīgi vērtēta arī līdzšinējā holokausta historiogrāfijā.⁵ Šeit publicētajā dokumentā minētie cilvēku vārdi un viņu dzīvesvietas adreses, iespējams, nākotnē var kalpot par pamatu J. J. Levins liecībā atklāto faktu un ar tiem saistīto personu tālāko likteņu detalizētākai izpētei un var būt noderīgs piensums kopējā holokausta upuru un viņu glābēju vēstures apzināšanas un uzrakstīšanas procesā.

LATVIEŠU IZTURĒŠANĀS PRET ŽIDIEM VĀCU OKUPĀCIJAS LAIKĀ

LCK⁶ Informācijas daļas līdzstrādniekam bija saruna ar Jentu Justini Levins, kas, būdama židiete, tomēr ir izglābusies no vajāšanām un masu iznīcināšanām, kurām par upuri vācu okupācijas laikā krita Rīgas žīdu tautības iedzīvotāji.

Jenta Justine Levins stāstīja:

“Runāt par saviem pārdzīvojumiem un gaitām vācu okupācijas laikā mani pamudina nesen publicētā Kaufmana grāmata “Vernichtung der Juden in Lettland”,⁷ kura satur daudzus nepamatotus uzbrukumus latviešu tautai. Tādēļ es gribu stāstīt par to, kāda patiesībā bija latviešu nostāja pret židiem, jo es pati esmu izglābusies, tikai pateicoties latviešu iedzīvotāju līdzjūtībai un palīdzībai, kura sniedzās līdz pašuzpurēšanās apmēram. Vispirms mana pateicība par izglābšanos pienākas mūsu cienījamam bīskapam J. Rancāna kungam⁸ un citiem mācītājiem.

1941. g. jūlijā, tikko Rīgā ienāca vācieši, tūlīt sākās žīdu vajāšanas un apcietināšanas. Židiem lika atstāt savus dzīvokļus un doties uz geto. Tā kā es dzīvoju 4. policijas iecirknī,⁹ kur šos spaidu līdzekļus pielietoja drusku vēlāk, tad varēju nodzīvot savā dzīvoklī līdz 8. oktobrim. Manu māti un māsu apcietināja 13. jūlijā. Kā pirmā man palīdzību sniedza latviete, kas strādāja kādā vācu iestādē. 19. jūlijā viņa aizgāja uz policijas iecirkni un mēģināja ievākt ziņas, kur palikuši mani piederīgie. Policijas ierēdnis, ar kuru viņa runāja, to noraidīja, teikdams: “Kas jums par daļu!” Tāda taujāšana viņai bija saistīta ar lielu risku, jo viņu par to varēja atlaist no darba un pat apcietināt.

Kad 8. oktobrī man vajadzēja iet uz geto, mani pie sevis uzņēma Anna Poriņš, kas dzīvoja Rīgā, Akmeņu ielā 13, dz. 1. Viņas vīram piederēja galdnieku darbnīca. Poriņu dzīvoklī 5 mēnešus slēpās arī židiete Marija Gampert ar māti. Viņas arī ir palikušas dzīvas un atrodas Zviedrijā. Poriņš viņām bija ierīkojis paslēptuvi skapī. Pie Poriņiem es nodzīvoju 8 mēnešus. Pēc tam mani uzņēma Anna

Trops Klostersa ielā 4. No turienes man nācās aiziet, kad policija sāka pa dzīvokļiem meklēt paslēpušās personas.

Šinī bīstamajā laikā mani uzdrošinājās uzņemt savās mājās Katrīne un Marta Āmurs, pie kurām es nodzīvoju 17 mēnešus. Viņas man visādi palīdzēja un nesa pārtiku arī manam brālim. Ēdienu viņas dabūja no savas darbavietas – 2. pils[ētas] slimnīcas. Kādu laiku es dzīvoju arī pie Annas Vuškāns, kura pati bija tikai apakširniece, kā arī pie polietes Hedviņas Markevičs Kr. Valdemāra ielā 53.

10 mēnešus nodzīvoju arī pie kādas latvietes Ropažu ielā 10. Jāpiezīmē, ka viņas dēls bija aizsargs. Arī šī nama sētniece jau no pirmās dienas zināja par mani un nedarīja man nekā ļauna. No turienes man nācās aiziet pēc tam, kad kāds tur dzīvojošais čigāns draudēja mani denuncēt. Tad mani uzņēma sētnieks Juris (uzvārdu aizmirsu), kurš dzīvoja Avotu ielā 9, dz. 23, bet viņu 1944. g. 22. augustā apcietināja. Par laimi, es tanī vakarā nebiju turp aizgājusi gulēt. Viņu tomēr izlaida no Centrālcietuma 6. oktobrī.

Policijas vajāšanu dēļ beidzot dzīve Rīgā vairs nebija iespējama. Tad es uz Hedviņas Markevičs vārda noīrēju telpas Dzintaros Lazdiņu vasarnīcā Rīgas jūrmalā 1945. g. sezonai. Tur es dzīvoju 1944. g. septembra un oktobra mēnešos.

Man palīdzēja vēl arī daudzas citas personas.

Jāievēro, ka man nebija ne dokumentu, ne pārtikas kartīšu. Es nedrīkstēju rādīties arī uz ielas. Tās sievietes, kas man palīdzēja, dalīja ar mani savu maizes riecību. Vācu okupācijas laikā Rīgā pārtika bija grūti dabūjama.

Ļoti daudz man šinī laikā palīdzēja arī Rīgas Sv. Alberta baznīcas klostera brālis Felikss, kurš tagad atrodas Saaras apgabālā, Sv. Imberta klosterī, kā arī klostera māsa, kuras dzīvoja Rīgā, Liepājas ielā.

Daudz pateicības parādā esmu Olgai Lielais kundzei, kura mani visu laiku atbalstīja ar naudu un ēdienu. Viņa bieži vien kārtoja manas darišanas, jo uz Daugavas tiltiem kontrolēja dokumentus – un es tur nevarēju iet pāri. Man palīdzēja arī Lielais kundzes māsa M. Zandera kundze. Par savu dzīvību man jāpateicas arī skolotājai Hermīnei Metai Kaklautiņš Artilērijas ielā 10, dz. 10. Viņa policijā zem zvēresta apliecināja, ka mans uzvārds ir Šulcs, un 1944. g. septembrī man izdevās dabūt personas apliecību uz šī vārda. Ar apliecības palīdzību es beidzot Ventspils ostā iekļuvu krievu sieviešu transportā, kuras bija evakuētas no Ļeņingradas apgabala un Pleskavas. Tāda kārtā nokļuvu Vācijā. Arī šeit man latvieši ir daudz palīdzējuši grūtos brīžos.

Vērodama latviešu izturēšanos pret žīdiem vācu okupācijas laikā, varu noteikti apliecināt, ka latviešu vairākums jūta līdzīgu smagajam žīdu liktenim un mēģināja viņiem palīdzēt. Daudzreiz latvieši nolika ēdienu žīdu darbavietās un izpalīdzēja tiem arī citādā veidā.

Es esmu strādājusi kopā ar latviešiem arī palīdzības kustībā. Kopā ar bij[ušo] ministru Valdmani¹⁰ pārrakstīju protokolus un citus dokumentus. Arī Marta Āmurs piedalījās pretestības organizācijā, un viņu apcietināja Gestapo¹¹, bet man izdevās izglābties tādēļ, ka biju paslēpusies turpat dzīvoklī. Martu Āmurs Gestapo spīdzināja, bet viņa nevienu nenodeva, un viņu arī atbrīvoja.

Bez manis bija vēl arī citi žīdi, kuri izglābās līdzīgā kārtā. Arī augšā minētās grāmatas autors Kaufmans nebūtu izglābies bez latviešu palīdzības, kaut gan viņš tagad tā apvaino latviešu tautu.

Latvijas neatkarības laikos latviešu izturēšanās pret žīdiem bija ļoti lojāla. Es pati studēju Latvijas Universitātē ģermāņu filoloģiju. Mācības spēki izturējās pret mani ļoti labi, un arī attiecības pret citiem studentiem bija ļoti koleģiālas.

Par sevi vēl varu pastāstīt, ka es jau 1932. g. biju pārgājusi katoļu ticībā. Mani kristīja Neuöttingā pie “Englische Fräulein”.

Es uzskatu par savu pienākumu runāt objektīvu patiesību un vēlos, lai atklātība dabūtu zināt, kādas īstenībā Latvijā bija attiecības starp latviešiem un žīdiem, kā arī par to palīdzību, kādu žīdi vajāšanu gados saņēma no latviešu tautas.”

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ *Vestermanis M.* Pieteikums pētījumam “Pretdarbība holokaustam Latvijā” // Holokausta izpētes problēmas Latvijā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 2. sēj.). – Rīga, 2001. – 384.–406. lpp.; *Vestermanis M.* Pretdarbība holokaustam nacistu okupētajā Latvijā // Mazākumtautības Latvijā. Vēsture un tagadne / Sast. L. Dribins. – Rīga, 2007. – 234.–248. lpp.; *Stranga A.* Pētījumi par holokaustu vācu okupētajā Latvijā: jaunākās tendences un galvenie rezultāti // *Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A.* Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945). – Rīga, 2006. – 45.–54. lpp.
- ² *Vestermanis M.* Pretdarbība holokaustam Latvijā // *Dribins L., Gūtmanis A., Vestermanis M.* Latvijas ebreju kopiena: Vēsture, traģēdija, atdzimšana. – Rīga, 2001. – 82.–88. lpp.
- ³ Hūvera institūta arhīvs Stenfordā, ASV (Hoover Institution on War, Revolution and Peace Archives, Stanford), Feldmans Jules, Box. 6. Pārskatu par J. Feldmaņa dokumentu kolekciju sk.: <http://www.oac.cdlib.org/findaid/ark:/13030/tf4p3003m2>
- ⁴ Sk.: *Kangeris K.* Hūvera institūta arhīvs // Latvijas Arhīvi. – 1994. – Nr. 1. – 72.–75. lpp.; Materiāli par Latviju Hūvera institūta bibliotēkās un arhīva mājas lapā / Sag. publ. D. Džeikobss, E. Zālite // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2004. – Nr. 3. – 183.–189. lpp.; *Ščerbinskis V.* Dokumenti par Latviju Hūvera institūta arhīvā Kalifornijā // Latvijas Arhīvi. – 2005. – Nr. 4. – 9.–17. lpp.
- ⁵ *Ezergailis A.* Nazi Soviet Disinformation about the Holocaust in Nazi-Occupied Latvia: Daugavas Vanagi: Who Are They? Revisited. – Rīga, 2005. – P. 82–100; *Vestermanis M.* Jaunākās problēmas holokausta izpētē

- Latvijā / Referāts Latvijas Vēsturnieku komisijas starptautiskajā konferencē “Baltija Otrā pasaules kara laikā (1939–1945)” 2007. gada 6.–7. novembrī.
- ⁶ Latviešu Centrālā komiteja – 1945. gada 18. novembrī Rietumvācijā izveidotās latviešu pārvietoto personu centrālās pārstāvniecības – Latviešu Centrālās padomes vēlēta izpildinstitūcija.
  - ⁷ *Kaufmann M.* Churbn Lettland. Die Vernichtung der Juden Lettlands. – München, 1947.
  - ⁸ Jezups Rancāns (1886–1969) – katoļu bīskaps, Latvijas Republikas Saeimas vicepriekšsēdis, Latvijas Centrālās padomes loceklis. 1944. gada vasaras beigās deva patvērumu bēgulojošam ebreju pusaudzim Zamuelam Šēferam.
  - ⁹ Rīgas pilsētas 4. policijas iecirknis atradās Matīsa ielā 9.
  - ¹⁰ Alfrēds Valdmanis (1908–1970) – Latvijas Republikas finanšu ministrs, Latvijas Zemes pašpārvaldes tieslietu ģenerāldirektors. Uzturēja sakarus ar nacionālo pretošanās kustību, t.sk. nelegāli izplatot latviešu pašpārvaldes ģenerāldirektoru un vācu okupācijas varas pārstāvju 1943. gada 26. un 29. janvāra apspriežu par Latviešu leģiona izveidošanu protokolus ar prasībām par Latvijas suverenitātes atjaunošanu.
  - ¹¹ Domāta vācu Drošības policija un Drošības dienests (SD). Gestapo (Valsts slepenpolicija) kā tāda Latvijā kā okupētā teritorijā nepastāvēja. Sk.: *Kangeris K.* Policijas struktūras Latvijā vācu okupācijas laikā (1941–1945) // *Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 16. sēj.).* – Rīga, 2005. – 278.–318. lpp.